

Slobodno poduzetništvo prema »Centesimus annus«

Josip JELENIĆ

Čovjek nosi u sebi sklonost za trajnim poboljšanjem životnih uvjeta: on stvara nešto novo i tako na djelotvoran i produktivan način materijalizira ono što poduzima. Time dolazi do izražaja trajna napetost, koju čovjek nosi u sebi, između konkretnih ograničenja i beskrajnih mogućnosti. U taj procijep smješta se i čovjekovo ekonomsko djelovanje.

Upravo s ekonomskog stajališta gledano, transcendirajuća dimenzija čovjeka očituje se, u svom prvom stupnju, u trajnom nastojanju da stvori-proizvede više i bolje što će se poslije specificirati u pravilo: što više dobitka uz što manje truda.

Takva čovjekova težnja »do beskrajnih mogućnosti« izraz je njegove usmjerenosti (propetosti) prema Transcendentnom koji svoju poruku pripoćuje preko Evandjelja čija društvena poruka nije teorija »nego prije svega temelj i motivacija za djelovanje« (Centesimus annus, br. 57; odsad će u tekstu Enciklika biti citirana kao CA).

U tom kontekstu valja promatrati i poduzetništvo, predmet ovog članka, vrednovanog i razmišljanog u svjetlu društvenog naućavanja Crkve iznesenog osobito u enciklici »Centesimus annus«. Naime, kao što se ekonomsko djelovanje čovjeka ne može odvojiti od njegove težnje nadilaženja samoga sebe, tako je i njegova poduzetnićka djelatnost nužno izraz njegove neizbježne usmjerenosti prema transcendentnom.

Članak je podijeljen na dva dijela: u prvom se govori o poduzetništvu uopće, u drugom dijelu isti predmet analizira se u svjetlu naućavanja enciklike »Centesimus annus«.

1. Poduzetnik i poduzetništvo uopće

Materijalni i formalni okvir poduzetništva je, prije svega, ekonomski sektor, ekonomska djelatnost, gdje čovjekova poduzetnićka djelatnost doživljava svoje konkretno ostvarenje.¹ Takva djelatnost osobito je vezana za

1 U hrvatskom jeziku rijeć »poduzetnik« i »poduzetništvo« dobivaju na svojoj vrijednosti (a time i na smislu i znaćenju) samo u trenutku prijelaza na slobodno-tržišnu ekonomiju tj. danas. »Poduzetništvo« obuhvaća dvije stvari: *invencija* koja se prema Rječniku hrvatskog jezika tumaći kao izumiteljski rad, stvaralaćka fantazija, sposobnost iznalaženja, domišljatost (usp. Vladimir ANIĆ, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb 1991, str. 208) ili prema Bartoljub KLAIĆ, *Rječnik stranih rijeći*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978: /invenire - naći, otkriti, izmisliti/: domišljatost, izumiteljski dar, mašta, stvaralaćka fantazija, sposobnost iznalaženja, pronalazak, izum; *inovacija*: uvođenje novoga, obnova, promjena (usp. V. ANIĆ, *nav. dj.*, str. 205) ili /in - u =

prvu fazu procesa industrijalizacije, tj. u društveno-ekonomskim odnosima kapitalističkog sustava slobodne konkurencije u kojima su odnosi u proizvodnji usmjereni prema zakonima tržišta. U širem smislu, poduzetništvo bi označavalo očitovanje osobitosti i slobode ljudske osobe u kojoj se god poziciji ona nalazila: ovisnog radnika ili poduzetnika, sindikalista ili menadžera, političara ili profesionalista. Tako se, dakle, poduzetništvo širi s ekonomskog područja na druge sektore društvenog života.

Klasično kapitalističko poduzetništvo vezano je, ponajprije, za figuru individualnog poduzetnika u čijim su rukama redovito bili i vlasništvo, i inovacija, i kontrola. On je bio pravi »capitano d'industria«, tj. »vlasnik, inovator i upravitelj«. ² Praktično, sve životne ekonomske funkcije (a neizravno i financijske) bile su koncentrirane u jednoj osbi, kapitalisti poduzetniku o čijoj je poduzetničkoj djelatnosti ovisio uspjeh ili neuspjeh tvrtke. Figura individualnog poduzetnika, tako značajna za prvu fazu industrijskog kapitalizma, polagano, zbog tehnološke, organizacijske i ekonomske preobrazbe kapitalističkog društva, mijenja svoju formu. Naime, zbog nastajanja velikih proizvodnih (produktivnih) koncentracija i suvremenih tvrtki, zbog rastućeg uloge tehničko-znanstvenih inovacija, razdvajanja vlasništva od kontrole, modifikacije ideologije poduzetničkog ponašanja, pridonijeli su većoj složenosti artikuliranja inovativnog i upravljačkog rada čija je posljedica prijelaz s individualnog poduzetnika na kolegijalnost ili skupnog poduzetnika. ³

Taj novi tip poduzetništva pridonosi i razvoju poduzetničke djelatnosti i analize, koji se osobito očituje u jačanju inovativne uloge poduzetničkih grupa a i države koja sve više preuzimlje inicijativu podupiratelja poduzetništva.

Poduzetnik i poduzetništvo, kao što sam već spomenuo, vezani su uz određeni oblik društvenog, političkog, ekonomskog i kulturnog sustava. Ovdje se konkretno misli na suvremena kapitalistička društva. ⁴ Govorim u pluralu, jer, iako se radi o sustavu zajedničkih vrijednosti, kapitalizam ipak ne određuje jedan i jedini oblik društvenog života, »nego toliko oblika društvenog života kolike su kulture u koje se ucjepljuje«. ⁵ Stoga, kada

novus - nov /novotarija, prnova, obnova, promjena (usp. B. KLAJČ, *nav. dj.*, str. 955). Riječ je o dva elementa jedne stvarnosti, jer bez invencije nema niti inovacije (iako Schumpeter pravi razliku).

2 Usp. Franco DEMARCHI, Aldo ELLENA, priredili, *Dizionario di sociologia*, Edizioni Paoline, Milano 1976, str., 614. (U tekstu djelo će biti citirano kao DS)

3 Usp. DS, str. 613.

4 Ovdje »kapitalističko društvo« stavljamo nasuprot »kolektivističkom društvu« o čijim karakteristikama zabludama govori na vrlo zanimljiv način *L'Osservatore romano* od 29. svibnja 1991, str. 1, 4.

5 Usp. Francesco COMPAGNONI, Giannino PIANA, Salvatore PRIVITERA, priredili, *Novo Dizionario di Teologia Morale*, Edizioni Paoline, Milano 1990, str. 565. (Djelo se u tekstu citira kao NDTM).

se suvremena industrijska društva definiraju »kapitalističkim«, time se žele upozoriti samo različiti vidici (bitni) jedne jedine stvarnosti. Tako npr. s političkog stajališta, radi se o liberalno-demokratskom društvu, tj. demokraciji; u ekonomiji, bitni su elementi privatno vlasništvo i tržište; s kulturnog stajališta radi se o pluralizmu društvenog života.

Taj i takav oblik suvremenog industrijskog društva – kapitalističkog društva – čini (barem zasad) nužni okvir postojanja i djelovanja funkcije poduzetnika i poduzetništva, bilo sa stajališta samog sustava, bilo sa stajališta društvenog naučavanja Crkve (pod određenim uvjetima o kojima će biti riječi u drugom dijelu). Drugim riječima, samo u slobodnoj tržišnoj ekonomiji, demokraciji u institucijama političkog života i pluralizma u kulturi – koji se uzajamno potpomažu i upotpunjuju – moguće je proizvoditi, sudjelovati i *biti svjestan svoga znanja, sposobnosti invencije i inovacije* i prinosa sebi i zajednici.

Suvremeno kapitalističko društvo (suvremeno industrijsko društvo) redovito kao početnog i glavnog pokretača svog ekonomskog i društvenog razvoja smatra ekonomsko-organizacijsku jedinicu koja se naziva *poduzeće ili tvrtka*. Poduzeće ili tvrtka definira se – u kapitalističkom sustavu – kao »najsuvremeniji oblik organiziranja proizvodnje i razmjene dobara i službi«. ⁶ Stoga je posve logično da se i poduzetnička djelatnost veže uz poduzeće koje je tako redoviti, ali ne i nužan, okvir konkretiziranja invencije i inovacije.

Dosljedno definiciji poduzeća može se definirati i »poduzetnik« kao onaj koji »profesionalno obavlja organiziranu ekonomsku djelatnost u svrhu proizvodnje i razmjene dobara i službi«. ⁷ Tako uzet, pojam poduzetnika proteže se na sve sektore ljudske djelatnosti. Ono što je važno za takvo poimanje poduzetnika i poduzetništva je činjenica da su oni vezani uz rad, tržište (slobodno), privatno vlasništvo i solidarnost uz naglasak da je baš ovo posljednje više prisutno u zadnje vrijeme. ⁸

Poduzetnička funkcija nije ni najmanje lagana, pa zato i nije čudno što je isti poduzetnik nazivan »risk-bearer« (suočitelj s rizikom, ili nosilac rizika), »koordinator i racionalizator raspoloživih i novih resursa (zaliha, sredstava), »trajni inovator«, itd. Svi ovi naslovi, koji se pridaju poduzetniku, manje ili više, ističu moralnu odgovornost (a ne samo ekonomsku) i

6 Usp. *DS*, str.614; *NDTM*, str. 566; enciklike *QA*,br. 73; *MM*, br. 121: »poduzeće je mjesto gdje čovjek radi«; *PP*, br.47: »poduzeće je zajednica odgovornih ljudi«; *LE*, br. 11: »poduzeće je radna zajednica«;... Govoreći o »poduzeću« ovdje ne ulazim u njegovu organizacionu strukturu i promjene s tim u vezi. Više o tome u npr. S. LOMBAR-DINI, *Teoria dell'impresa e struttura economica*, I1 Mulino, Bologna 1973. Također je zanimljiv članak od V. Coda, »Fisiologia e patologia del finalismo dell'impresa«, u *Aggiornamenti Sociali*, (febbraio) 1988, str. 125-135, i (marzo) 1988, str. 215-216.

7 Usp. *NDTM*, str. 566.

8 Upravo isticanje vezanosti »poduzetnika« i njegove funkcije za tržište i privatno vlasništvo, navest će marksističke mislioce da ga definiraju kao »funkcionara kapitala«.

društvenu ulogu koju on ima u traženju i primjenjivanju »najdjelotvornije i najučinkovitije produktivne kombinacije« koja će pridonositi najviše mogućem razvoju poduzeća.⁹

Spomenuvši »moralnu odgovornost« poduzetnika, želio sam istaknuti mogućnosti koje on posjeduje s obzirom na doprinos sveopćem ljudskom razvoju i napretku, ne samo ekonomskom ili materijalnom, a čije će ostvarenje uvelike ovisiti od njegove kulture i etičkog ponašanja zato što »postoje neki minimalni etički zahtjevi, kojih se poduzetnik mora pridržavati kao proizvodni čimbenik«. ¹⁰ Drugim riječima, ono najmanje što poduzetnik, u obavljanju svoje funkcije mora uvažavati je učinkovitost, djelotvornost i produktivnost.¹¹

Dakako, bilo bi jako zanimljivo analizirati koliko su opće ljudske vrijednosti kao pravda, sloboda, poštivanje ljudskog dostojanstva, sveopća solidarnost – koje bi zauzimale mjesto između ekonomskog blagostanja i moralne odgovornosti kojima se poduzetnik vodi u svom poduzetničkom djelovanju – spojive s čisto ekonomskim načelima koja vrijede u svagdašnjoj praksi. Možda će djelomičan odgovor na to pitanje dati analiza u drugom dijelu problema razmatrana kroz prizmu društvenog naučavanja Crkve.

2. Poduzetništvo prema enciklici »Centesimus annus«

U ovom drugom dijelu pokušat ću naznačiti elemente koji bi trebali činiti ljudsku dimenziju funkcije poduzetništva, a sve u okviru ekonomskog djelovanja, čije su glavne crte izložene u IV. dijelu enciklike »Centesimus annus«: *Privatno vlasništvo i sveopće određenje dobra*.¹²

Obazirući se i prihvaćajući rezultate najoštrijih suvremenih analiza, Ivan Pavao II. u svojoj enciklici *Centesimus annus* ističe da je upravo *ljudski čimbenik* odlučujući element stvaralačke snage ekonomije, tehnoloških promjena i tržišta (CA, br. 11,32). Naime, (učinjeno, napravljeno) djelo nije toliko određeno svojim interesnim ambijentom, iako i ovaj nije zanemariv, koliko od stava subjekta koji ga izvodi: sposoban da s drugima preuzima rizik da bi odgovorio novim potrebama, ponovo neumorno poduzima dijalog, strpljivo izgrađuje nove odnose povjerenja kako ne bi pokleknuo pred napastima vladanja drugima ili predavanjem vlastite potrebe mehanizmima politike i ekonomije u zamjenu za »sigurnost«. Naža-

9 Usp. *NDTM*, str. 567.

10 Isto, str. 567/8. Više o tome vidi u AA. VV. *Economia, etica e scelte dell'imprenditore*, Longanesi, Milano 1987.

11 Usp. *DS*, str. 615; *NDTM*, str. 568.

12 To ne znači da se i u drugim dijelovima Enciklike ne govori o poduzetništvu, no, ipak puno manje i neizravno.

lost, upravo taj »ljudsko-dimenzijski« vidik je malo poznat i prisutan, a time i iskorišten, u danas prevladavajućoj statičkoj i individualističkoj ekonomskoj misli i praksi. Kao da se zaboravlja da »raditi« ne znači jednostavno »činiti« nego »činiti nešto za nekoga« (CA, br. 31, 43). Potreba za takvim »subjektivnim« određivanjem onoga »raditi« postaje u suvremenoj ekonomiji toliko hitnija koliko se svaki rad, u isprepletenoj međuovisnosti, sve više pojavljuje kao služenje, tj. zadovoljenje potreba nekoga drugoga: čovjeka ili društva. Tako, ustvari, iščekivanje drugoga postaje horizont moga djelovanja koje se preko invencije i inovacije rađa i konkretizira. U tom kontekstu valja shvatiti i papinu tezu o svepćem određenju (usmjerenju) dobara (CA, br. 30, 31).

U okviru »ljudski usmjerene« ekonomije i poduzetnička djelatnost dobiva još više na svojoj vrijednosti, koja je, u isto vrijeme, i važan element demokratskog društva i znak stupnja razvoja i čovjeka kao pojedinca i društva kao cjeline. Ona je pokazatelj ne samo čovjekove ekonomske djelatnosti nego i njegove stvaralačke sposobnosti koju je primio od Stvoritelja kao i zadaće da je ostvaruje. Tako upravo preko slobodnog poduzetništva čovjek se ostvaruje kao društveno biće u suživotu s drugima. To je ujedno jedan od razloga zašto je Ivan Pavao II. progovorio o ulozi, naravi i svrsi poduzetništva.

a) Poduzetništvo, privatno vlasništvo i rad

Već je u prvom dijelu spomenuto da slobodno poduzetništvo nije moguće u političkom, gospodarskom i društvenom sustavu gdje vlada totalitarizam i centralizacija javnog života. Porebni su neki uvjeti, npr. privatno vlasništvo, slobodno tržište i dr. Upravo privatno vlasništvo, ukoliko je »neophodan prostor za osobnu (...) samostalnost« (CA, br. 30) predstavlja nužan uvjet postojanja i razvijanja i djelovanja inventivnih i inovativnih sposobnosti čovjeka. Dakako da ovdje treba imati na umu, kad se govori o privatnom vlasništvu, njegovo shvaćanje i tumačenje izneseno u enciklikama o društvenim pitanjima i problemima.¹³

Čovjek ima pravo na privatno vlasništvo u okviru kojega »posredstvom rada (...) svojom inteligencijom i slobodom, uspijeva vladati zemljom«, čineći je »svojim prebivalištem, prisvajajući dio zemlje što ga je stekao radom« (CA, br. 31).¹⁴

U tom kontekstu, poduzetništvo (invencija i inovacija) je određeno društvenom dimenzijom ljudskog rada jer je »očito kako se rad jednog čovjeka (pojedinca) prirodno isprepliće s radom drugih ljudi« (CA, br.

13 Riječ je o tom da pravo na privatno vlasništvo nije apsolutno pravo, nego je uvjetovano svojim društvenim značajem. Usp. npr. *RN*, br. 6,7,8 i sl.; *Q4*, br. 45,46,47; *SRS*, br. 42 i sl.

14 U odnosu na »rad« poduzetništvo je uži pojam. Usp. *DS*, str. 684.

31). Ta je činjenica i te kako važna što uvelike sprečava da rezultati poduzetničke djelatnosti pojedinca budu usmjereni ili prema pojedincu ili prema maloj grupi ljudi i tako zloupotrebjeni na štetu većine. Stoga je društvo »slobodnog rada« ne samo okvir nego i jedan od uvjeta da se poduzetništvo razvija. Naime, upravo društvo »slobodnog rada« temelji se na traženju pravičnog odnosa s drugima, kao preduvjet da se mogu očistovati, zajedno, njegove potrebe, sposobnosti i ekonomsko djelovanje.¹⁵ Taj i takav »pravičan odnos s drugima« nije jamčen od nikakve nevidljive ruke tržišta, niti od prestabilizirane skladnosti između pojedinačnih interesa i zajedničkog dobra, a još manje od čistog dobitka (profita), koji može biti samo jedan, ali ne i kao isključiv pokazatelj pravednih odnosa. Traži se trajno nastojanje svakoga i svih, što razumijeva društvenu dimenziju inventivne i inovativne djelatnosti po kojoj iste služe dobrobiti svih ljudi.

Dalje, poduzetništvo nije vezano samo za vlasništvo materijalnih dobara, nego i za ono »spoznanje, tehnike i znanja« na čemu se baš temelji »bogatstvo industrijaliziranih zemalja« (CA, br.32). To znači da je poduzetnička djelatnost u suvremenim uvjetima »sposobnost da se na vrijeme znaju potrebe drugih ljudi i kombinacije proizvodnih faktora koji su najprikladniji da ih zadovolje« (CA, br. 32). Praktično to znači: organizirati proizvodni napor, planirati njegovo trajanje u vremenu, potruditi se da pozitivno odgovara potrebama koje mora zadovoljiti, preuzimati nužne rizike itd. Svi ovi elementi upućuju na to da disciplinirani i *stvaralački* rad a to znači »sposobnost za inicijativu i poduzetništvo« postaje odlučujućim čimbenik ljudske djelotvornosti (CA, br. 32; SRS, br. 15). Ovime se, zapravo želi upozoriti da slobodno poduzetništvo još više nego »pravo rada« pretpostavlja i zahtijeva »kulturu rada«.¹⁶

b) Poduzetništvo i ljudska osoba

Glavni izvor dobara, zajedno sa zemljom, je čovjek. Svojom inteligencijom pronalazi i proizvodne mogućnosti zemlje i mnogostruke načine kojima se mogu zadovoljiti različite i rastuće ljudske potrebe. U tom procesu ljudi sudjeluju sa svim svojim kvalitetama razumne i inteligentne (invencije-inovacije) osobe, tj. radošću, razboritošću u preuzimanju razumnih rizika, povjerenjem i vjernošću u međuljudskim odnosima, snagom u provedbi teških i bolnih odluka, itd. Tako, dakle, poduzetnička djelatnost sadrži pozitivne oblike čiji je korijen »sloboda osobe, koja se očituje bilo na ekonomskom bilo na drugim područjima« (CA, br. 32).

15 Usp. *L'Osservatore romano*, Mercoledì 12 Giugno 1991, str. 1,4.

16 »Kultura rada«, prema *Centesimus annus*, obuhvaća: ekonomski vidik (CA, br. 15, 33), društvenu dimenziju (CA, br. 15, 41, 43) i duhovnu dimenziju (CA, br. 26, 29; LE, br. 24)

Upravo ekonomija, a u okviru nje i slobodno poduzetništvo, čine područje mnogostruke ljudske djelatnosti u kojem jednako vrijedi pravo na slobodu i »dužnost da se njome odgovorno služimo« (CA, br. 32). Dok je nekoć odlučujući činitelj proizvodnje i blagostanja (a time i sveukupnog napretka čovjeka) bila zemlja i kapital, danas je to čovjek kao osoba vrijedna poštovanja, odnosno čovjek sa svojim ljudskim dostojanstvom na čemu se temelji njegova poduzetnička djelatnost a koja se očituje kao spoznanje sposobnosti i znanstvene spoznaje, kao sposobnost za solidnu organizaciju i uočavanja i zadovoljavanja potreba drugih (CA, br. 32). Drugim riječima, slobodno poduzetništvo je konkretizirani izričaj slobodne ljudske osobe: osobe koja u slobodi stvara, pronalazi i primjenjuje, i tako ostvaruje svoju zadaću dobivenu od Stvoritelja.

c) Poduzetništvo i siromaštvo

Pitanje koje nam se ovdje nameće je: mora li čovjek, ako je poduzetnik, posjedovati? Drugim riječima, je li nužno *imati* da bi mogao razviti svoju poduzetničku djelatnost? Čisto teoretski, netko može posjedovati inventivne sposobnosti, bez mogućnosti uvođenja i primjene tj. inovacije. U tom slučaju, poduzetnička djelatnost svodi se na puko »fantaziranje« koje nema nikakve materijalne posljedice za čovjeka i društvo. Dakle, čovjek, ukoliko je poduzetnik, mora imati i posjedovati kako bi mogao raspolagati i razvijati svoje sposobnosti, dakako po točno utvrđenim načelima.

Međutim, danas velika većina ljudi ne raspolažu sredstvima koja bi im dopuštala da na djelotvoran i čovjeka dostojan način razviju svoje inventivne i inovativne sposobnosti i tako uključe u strukturu poduzetničkog sustava. Dosljedno tome, nemaju niti mogućnosti da steknu temeljne spoznaje koje bi im dopustile da izraze svoje stvaralaštvo i da razviju svoje mogućnosti, niti pak da uđu u mrežu međusobnog poznavanja i ophođenja, što bi im omogućilo da se njihove kvalitete koriste i cijene (CA, br. 33). Tako, ustvari, velika većina ljudi je predmet zloupotrebe poduzetništva manjine: poduzetništvo, pretvoreno u bogatstvo i blagostanje manjine služi izrabljivanju siromašne većine.¹⁷

Još više, nego ovi koji barem nešto posjeduju, u težem su položaju *oni koji se bore s nužnim*, a koje LE u br. 21 naziva »isključenima iz posjeda«, »polurobovi«, i koji nemaju nikakve mogućnosti uključenja u sveopći proces napretka. Radi se o apsolutnom siromaštvu.¹⁸ Međutim »manjku materijalnih dobara među siromašnima pridružuje se i manjak znanja i poznavanja tj. poduzetništva« (CA, br.33) tako da nema nikakve mogućnosti

17 Više o tome može se naći u Karl RAHNER, *Teologia della povertà*, Edizioni Paoline, Roma 1968.

18 O »apsolutnom« i »relativnom« siromaštvu usp. *DS*, str. 949.

razviti (pa ni uočiti) inventivne i inovacijske sposobnosti i mogućnosti. Ovome se dodaje i situacija u kojoj bogati kod siromašnoga uočavaju poduzetničke sposobnosti, ali ih koriste za vlastito dobro i bogaćenje.¹⁹

d) Poduzetnička djelatnost u slobodnom tržištu

Ivan Pavao II. vidi mogućnost rješavanja problema svjetskog siromaštva, malo prije spomenutoga, u okviru, a time i omogućivanja poduzetničke djelatnosti svakome, preoblikovanja međunarodnih tržišnih odnosa. Tako u *Centesimus annus* izričito naglašava da ključ u rješavanju problema siromaštva stoji u »pravednom prilazu međunarodnom tržištu koje se ne bi temeljilo na jednostranom načelu iskorištavanja prirodnih zaliha i sredstava, nego više na vrednovanju ljudskih sposobnosti« (br. 33).

Dakle, slobodno tržište (na svjetskoj razini) i njegovo pravedno vrednovanje bili bi najprikladniji okvir slobodnog poduzetništva. Kažem »pravedno vrednovanje« imajući na umu ozbiljno upozorenje Ivana Pavla II. da se slobodno tržište, a time i slobodno poduzetništvo, često odnosi samo na one resurse koji su »prodajni« i »plativi« (ili se na to svode), tj. oni koji imaju cijenu. Prisutna je opća težnja, na međunarodnoj razini, da se sve svede na »robu« odnosno na »cijenu«. Zato papa izričito upozoruje da temeljne ljudske potrebe ne smiju ostati nezadovoljene i da »postoji u čovjeku nešto što mu se duguje kao čovjeku« a što uključuje »mogućnost da preživi i da dadne djelotvorni doprinos zajedničkom dobru čovječanstva« (CA, br. 34).

Poduzetništvo – invencija i inovacija – je, dakle, nešto više nego samo »roba« koja se prodaje na slobodnom tržištu. To je način preko kojega čovjek očituje svoju vrijednost kao osoba što niti smije niti može biti prodajna ili kupovna roba po zakonima tržišta. Ovdje, prije svega, mislim na kapital, konkurenciju i profit. Čini mi se da baš poduzetnička djelatnost, u okviru slobodnog tržišta, uz slobodan rad i djelotvorno sudjelovanje, treba biti jedan od djelotvornih načina borbe protiv društva koje daje apsolutno prvenstvo kapitalu, konkurenciji i dobitku. Drugim riječima, poduzetništvo je vrednovano kao pozitivno ukoliko mu je prvotni cilj »biti« a ne »imati« ljudske osobe, dobro ljudske osobe a ne zarada po svaku cijenu.

No ovdje se postavlja pitanje o konkretiziranom i materijaliziranom rezultatu djelovanja (i cilja) slobodnog tržišta, o profitu. Naime, nije li glavni cilj upotrebe inventivne i inovacijske sposobnosti u okviru slobodnog tržišta, upravo dobitak, zarada, tj., malo prije spomenuto, »imati«? Odgovor je potvrđan, ali uz uvjet da se poštuje redosljed: najprije »biti«, a onda »imati«. Crkva, preko svog društvenog naučavanja, priznaje praved-

19 Više o tome u A. SMITH, *Indagine sulla natura e le cause della ricchezza delle nazioni*, Mondadori, Milano 1977.

nu funkciju dobitka (zarade) kao pokazatelja dobrog poslovanja tvrtke uz napomenu da dobitak nije jedini pokazatelj stanja u poduzeću (tvrtki).²⁰ Isto kao što »zarada« nije jedino i najvažnije mjerilo djelovanja tvrtke, tako i poduzetnička djelatnost ne smije tražiti svoje opravdanje samo u visokom dobitku, budući da niti poduzeću niti poduzetništvu nije jedini cilj »jednostavna proizvodnja dohotka, nego postojanje samog poduzeća kao zajednice ljudi« (CA, br. 35). Prema tome, slobodno poduzetništvo – prema *Centesimus annus* – vodi brigu i o dobitku i o ljudskim moralnim faktorima.

U čvrstoj povezanosti s ekonomijom slobodnog tržišta je i *konkurencija* koja vlada u društveno-ekonomskim odnosima i rađa sustav monopola. Prema CA konkurencijska logika nije prikladan okvir za razvijanje slobodnog poduzetništva jer ono zahtijeva »programirane i odgovorne napore od cjelokupne međunarodne zajednice« što jedino omogućuje »rast sposobnosti i odgoj djelotvornih poduzetnika (njihovih inventivnih i inovativnih dimenzija) svjesnih vlastite odgovornosti« (CA, br. 35; LE, br. 7). Zaključak bi bio da je slobodnom poduzetništvu prirodnije *natjecanje* (uzajamno natjecanje u uporabi poduzetničke kreativnosti) od konkurencije koja se često pretvara u beskrupuloznu borbu (pravo lice konkurencije) za bogaćenjem a time i monopolističkim iskorištavanjem dobrobiti ostvarene poduzetništvom. Ovo »natjecanje« uklapa se u okvir društva »slobodnog rada« i »sudjelovanja koje omogućuje stvaranje savezâ, ugovorâ, dogovorâ i organizacija, koji su u isto vrijeme i stabilni i dinamični (CA, br. 35). To je put od slobodnog tržišta do slobodnog poduzetništva za čije je postojanje i pravično djelovanje potrebna iskrenost i uzajamno povjerenje, što zahtijeva (uključuje) zauzetije dijeljenje rizika, cijena i objekta u najširim »društvenim dogovorima« koji uključuju najšire interesne grupe koje traže smisao zajedničkog dobra.

e) Poduzetništvo i »potrošačka groznica«

Bez sumnje da je poduzetnička djelatnost (ili bolje, njezina svrha) u čvrstoj povezanosti sa zahtjevom povećanja kvalitete i kvantitete roba i usluga. I enciklika *Centesimus annus*, zahtjeve za većom kvalitetom i kvantitetom, kao sveopćom težnjom društva, drži posve opravdanim i okvirom u kojem treba promatrati i poduzetništvo ukoliko sve veća upotreba ljudske inventivnosti i inovacije, sa svrhom poboljšanja kvalitete i kvantitete, za bolje cijelog čovječanstva.

Ono na što Enciklika upozoruje je oprez da se ne bi težnja za boljom kvalitetom i većom količinom, postignuta preko slobodnog poduzetništva, pretvorila u nezasiťnu trku za sve više i više, tj. u nezasiťnu potrošnju radi

20 Usp. PP, br. 27; SRS, br. 24; CA, br. 35 i sl.

potrošnje. Zbog toga je potrebno da se kod maksimaliziranja ljudskih inventivnih i inovacijskih sposobnosti, u poboljšanju kvaliteta i kvantiteta, treba voditi »integralnom slikom čovjeka koja će poštivati sve dimenzije njegova bića i podrediti one materijalne i instiktivne onima nutarnjima i duhovnima« (CA, br. 36). Naime, »nije zlo željeti da se živi bolje, ali je pogrešan stil života koji se smatra boljim kada je usmjeren prema imati a ne prema biti, te želi imati više ne da bi bilo više, nego da troši egzistenciju u užitku koji je svrha samom sebi« (CA, br. 36). Slobodno poduzetništvo treba tražiti istinu, ljepotu, dobro i zajedništvo s drugim ljudima. Potrebno je čovjeka odgajati tako da svoje inventivne i inovacijske sposobnosti stavlja u službu razvoja i ostvarivanja cjelovitosti ljudske osobe.

f) Poduzetništvo i zaštita okoliša – ljudskog okoliša

Na relaciji slobodno poduzetništvo – ekologija treba istaknuti kako je svrha poduzetništva »dobro drugoga«. Enciklika osvjetljuje čovjekovu inventivnost i inovativnost činjenicom da su stvari Božji dar što od čovjeka traži da ostvaruje »svoju ulogu Božjeg suradnika u djelu stvaranja« (CA, br.37). Tako poduzetnička djelatnost mora biti usmjerena na zaštitu i promicanje okoliša potrebna čovjeku za pristojan život, ili, drugim riječima, ljudska inventivnost mora biti usmjerena na sprečavanje razaranja prirodnog okoliša.

No, još hitnije od zaštite prirodnog okoliša, je zaštita *ljudskog okoliša* (ecologia umana). Ljudska inventivnost i inovativnost, u svom djelovanju, moraju još više voditi računa o samom čovjeku ili, kako to naziva Enciklika, »ljudska ekologija«. Pritom zadatku poduzetnik-čovjek mora se voditi, prije svega, moralnim načelima (CA, br. 38). »Ljudska ekologija« bi konkretno obuhvaćala zaštitu ljudskog života kao i obitelji, utemeljenoj na braku, a koja čini prvu i temeljnu strukturu u ljudskom životu (CA, br. 39). Nije potrebno puno mozganja da bi se uočilo kako je i ovdje ljudska inventivnost upotrijebljena u korist politikâ »koje novim tehnikama (inovacijama) truju milijune bespomoćnih ljudskih bića« (CA, br. 39).

Uvijek u okviru »ljudske ekologije« treba svratiti pozornost i na, kako to ističe Ivan Pavao II., težnju da se materijalni vidik poduzetništva apsolutizira. »Kada«, naime, »ekonomska sloboda«, i u njoj poduzetništvo, »postane autonomna kada se čovjek uzima više kao proizvođač ili potrošač dobara nego kao subjekt koji proizvodi i troši da bi živio« tada i

21 Ivan Pavao II ne daje prednost niti jednom društveno-ekonomsko-političkom sustavu: sve ih podvrgava kritici i kao normu uspostavlja dobro ljudske osobe. On ništa ne prihvaća pod gotovo, nego prihvaća ili odbacuje uz određene uvjete. Tako npr. za »prolaznu ocjenu« zahtjeva priznavanje i prihvaćanje »temeljne i pozitivne uloge poduzetništva ... tržišta, privatnog vlasništva kao i odgovornost za sredstva proizvodnje i slobodnog ljudskog stvaralaštva na ekonomskom sektoru« (usp. CA, br. 42).

ekonomija i poduzetništvo gube »svoj nužan odnos s ljudskom osobom te je, na kraju, otuđuje i tlači« (CA, br. 39). Zbog toga je nužno ostvarivati poduzetništvo u okviru ekonomskog sustava kojemu je glavni cilj dobrobit ljudske osobe i društva.²¹ Naime, baš kao što je za vjerodostojnu demokraciju nužna pravna država i ispravno shvaćanje ljudske osobe, tako je i za slobodno poduzetništvo potreban nužan okvir istinske demokracije u ekonomskom području. I kao što se demokracija, politička i ekonomska – bez ispravnih načela pretvara u totalitarizam, tako isto i poduzetnička djelatnost, bez jasnih kriterija poštivanja dostojanstva ljudske osobe i zajedničkog dobra, pretvara se u instrument vlastite sebičnosti, profita i razaranja drugih.

U duhu takvog razmišljanja, a sve u okviru promicanja »ljudske ekologije«, čini se da je najprikladniji instrument ostvarivanja poduzetničke djelatnosti upravo slobodno tržište (o čemu je već bilo govora u točki d) sa svojim mehanizmima koji pomažu bolje iskorištavanje resursa, potiču razmjenu proizvoda i nadalje »stavljaju u središte volju i nakanu ljudske osobe što se u ugovoru susreće s voljom i nakanom druge osobe« (CA, br. 40). Tako slobodno tržište pomaže (potiče) razmjenu ljudske inventivnosti i inovacije na dobro svih. No, i sada valja ponoviti potrebu čuvanja od »idolatrije tržišta« koja sve, pa i čovjeka, svodi na robu i cijenu. Ovdje ne treba zaboraviti niti važnu ulogu države, koja se mora brinuti za »obranu i zaštitu zajedničkih dobara, plodova poduzetničke djelatnosti čovjeka« (usp. CA, br. 40). Naime, baš kao i ekonomska aktivnost, tako i slobodno poduzetništvo ne može se razvijati u institucionalnoj juridičkoj i političkoj praznini. Slobodno poduzetništvo mora biti poticano i branjeno od države, jer u protivnom može biti upotrijebljeno za lako bogaćenje, korupciju, itd. (CA, br. 48).

Ako ne shvatimo poduzetništvo u čisto ekonomskom/materijalnom smislu, tada ono očituje još jednu važniju dimenziju: *darivanje* samom sebi i drugomu, i, konačno, Bogu (CA, br. 41). Tako, zapravo, *solidarnost* sa svima postaje važan motiv upotrebe ljudskih inventivnih i inovativnih sposobnosti a koje trebaju biti vođene »poslušnošću istini o Bogu i o čovjeku«, a što je ujedno i »prvi uvjet slobode koja omogućuje čovjeku da uredi vlastite potrebe, vlastite želje i načine njihova zadovoljavanja prema opravdanoj hijerarhiji, tako da za nj posjed stvari bude posredstvom rasta« (CA, br. 41). To znači da slobodno poduzetništvo treba biti slobodno od individualističkog mentaliteta, tj. mora biti vođeno »konkurentnim zalaganjem i ljubavi s drugima« (CA, br. 49). Samo *dinamička solidarnost* – trajno traženje pravednog odnosa i dijaloga pa i onog konfliktualnog – omogućuje da bilo ekonomske bilo intelektualne mogućnosti (inventivnost i inovacija) budu prikladno vrednovane i upotrijebljene.

Zaključne napomene

1. Enciklika »Centesimus annus« pozitivno vrednuje slobodno poduzetništvo, baš kao i demokratski sustav slobodne tržišne ekonomije, ali pod određenim uvjetima: poštivanje dostojanstva ljudske osobe, zaštita zajedničkog dobra, ...
2. Slobodno poduzetništvo je shvaćeno kao jedan od elemenata »globalizacije ekonomije«, preko koje je moguće »stvoriti izvanredne priloge većeg blagostanja«, ili borbe protiv siromaštva (CA, br. 58).
3. Crkva, s obzirom na slobodno poduzetništvo, baš kao i s obzirom na društveno-ekonomski-politički sustav, nema i ne nudi gotov model njegovog ostvarivanja. On se treba stvarati naporom i nastojanjem »svih odgovornih koji zahvaćaju u konkretne probleme u svim njihovim vidovima, socijalnim, društvenim, ekonomskim, političkim i kulturnim što se međusobno isprepliću« (CA, br. 43). Ono što Crkva nudi tom i takvom zalaganju, kao idejno usmjerenje, je vlastito društveno naučavanje koje priznaje društvene, ekonomske i političke pozitivnosti, ali, u isto vrijeme, pripominje da moraju biti usmjerene prema zajedničkom dobru svih.
4. »Centesimus annus«, pozivajući se na stoljetnu tradiciju, daje novi temelj i motiv kršćanske nazočnosti u suvremenom svijetu pozivajući sve ljude na dijalog i solidarnu suradnju na ekonomskom i drugim područjima.

FREE MANAGEMENT ACCORDING TO "CENTESIMUS ANNUS"

Josip Jelenić

Summary

"Centesimus annus" third encyclical letter by His holiness pope John Paul II on social themes, accepts and promotes free enterprise – within a system of free market, under the condition that it should not be led by the self-interest of individuals or groups, but by solidarity with everybody in attaining common good. In this way the individual, besides contributing his inventive and innovatory abilities to the good of the whole society, confirms himself as a person, as a human being.